

הבנייה שלוש קשתות, וגם היא יחידה במבנה בבית-שערים בפשטות ובמונומנטליות שלה, והיא מUIDה כמאה עדים על החשיבות שייחסו למערת קברים זו ועל מעמדה הנכבד של המשפחה הטמונה בה.

עודין אין בכלל אלה משום הוכחה של ממש, שרבי שמעון ורבי גמליאל אלה בני ר' יהודה הנשיא הם: אבל יסוד להשערה בכיוון זה וזרז להמשיך בחקירה ובליבורן הדברים יש בהם. ואולי יארו את עינינו גמר הבדיקה של מערכת-קברים זו והמשך החפירות בבית-שערים.

הכתבות היוניות שנמצאו בבית-שערים בעונת-החפירה החמישית, תש"ג

מאט
מ. שנבה

החפירות החדשנות שנערכו בשנת 1953 בבית-שערים על ידי החברה לחקר ארץ-ישראל ועתיקותיה, לאחר הפסקה של שלוש-עשרה שנה, גילו לפניינו עוד טפח אחד מן האוצר ההיסטורי הרומי לנו שם מבعد לגלי העפר שעדרין לא נחפרו. המשלחת של החברה, בראשה עמד ד"ר נ. אביגד ואני השתתפתי בה לשם טיפול בחומר האפגראפי שקיים לנו ותוקותנו גם נתקימה—חפירה הפעם רק שלוש מערכות-קברים, שתים מהם אנו מסמנים במספרים 12, 13, והשלישית אנו מכנים אותה בשם מערכת הקשתות (מספר 14). מקום של כל שלוש המערכות הללו הוא בשיפול המורדר של גבעת העיר בית-שערים, הצופה על פני הכרמל.

בתוך מערכת-הקברים מס' 12, באולם א', נtagלו הכתובות והחרותות שאנו מסמנים אותן במספרים 193–201, באולם ב'—הכתובות מס' 202–213, ובמערכת-הקברים מס' 13, באולם א', נtagלו הכתובות מס' 214–229; בסך הכל 47 כתובות, מהן 4 בלשון עברית וארמית, והשאר בלשון יוונית. מצרפים אנו לאלו גם את ארבע הכתובות העבריות שנמצאו בתוך מערכת הקשתות, יוצא שיחס מניןן של הכתובות השמיות לשם היוניות עלה רק במקצת כנגד היחס שהיה בין מניניהן עד עכשין.

אופיין של כתובות אלו הוא בקרוב כאופיין של הכתובות שנמצאו בחפירות הקודמות במערכת-הקברים ממס' 1 עד מס' 11. דברי-שר אין בהן¹⁾. قولן נאמרו בלשון פרוזה, ועיקר תפיקידן לסמן את מקום קברות המת, היינו שאין בהן כוונה מונומנטאלית כלל אלא ניתנו לתועלת הקורוביים הבאים להשתתח על קברות אבותיהם או קרוביהם, שיקל עליהם למצוא את הקברים המבוקשים. קצטן של הכתובות משונות מאלו, והן באות להזיהר את שודדי הקברים, שלא יפתחו את הקברים ולא יפריעו את שנותם של המתים. אף הכתובות הללו יש שהן כתובות יוונית, ויש שהן כתובות עבריות. בקצתן של הכתובות בא, מלבד שם המת, גם שם אביו—ובכתובת אחת שם אמו—ובכתובות מסוימות החזרות על קבריהם של נשים—שמות בעליין בכתובות אחדות באו תוארי-שבח לנפטר, כגון ουσός (חסיד), שם מקום מוצאו, מעמדו בציור, והנוטחות הרגילות בכתובות הקברים של בית-שערם.

אבייא כאן כמה דוגמאות מן הכתובות.

הנכns לאולס ב' של מערכת-הקברים מס' 12, חדר ז, רואה בקי' מצד ימין מקמר שיש בו קבר אחד בלבד, והוא המקמר מס' 1. בשני קצוותיו העליונים של מקמר זה, מעל לקצות הקשת, באות שתי כתובות, מס' 202 ומס' 203. דומות הן זו לזו בתוכנן ומשונות בנוסחאותיהן. הן כתובות بدיו אדומה. וזו לשון הכתובות:

הכתובת מס' 202 (לוח ז, 2)

(גובהה 22 ס"מ, אורךה 33 ס"מ, גובה האותיות 15 עד 6 ס"מ)

התרגום לעברית :	התעתיק :
התנהמי,	θάρσι,
קאליופי המטרונה,	Καλιόπη ματρώνα.
אין אדם בנד-אל-	Οὐδίς ἀθάνα-
מות, זו	τος, ἡ
שמגביל	ἀπὸ Βίβλου
	ΘΑΡPCI
	ΚΑΛΙΟΠΗ ΜΑΤΡΩΝΑ
	ΟΥΔΙC ΑΘΑΝΑ
	ΤΟC Η
	ΑΠΟ ΒΙΒΛΟΥ

1) עד עכשו מצאו שר-מטכטם (אפיקראמה) בן שמונה שורות בתוך בנין ה"יד" שהיתה בונייה מעל למערכת-הקברים מס' 11, ועי' במאמרי, ידיעות, שנה ז, עמ' 105–114, 150–157, ו שנה ז', עמ' 17–21; אפיקראמה יוונית-יהודית מבית שערים. נדפס גם כפריט מיוחד במחקרים בית שערים, חוברת א', ירושלים ח"ש.

הכתובה מס' 203 (לו"ז, 1)

(גובהה 30.5 ס"מ, אורכה 22 ס"מ, גובה האותיות 1 עד 5.5 ס"מ)

התעתיק: התרגומם לעברית:

אפסיס	ψῶιος	AΨΙC
של קאליוופי,	Καλιόπης,	ΚΑΛΙΟΠΗC
הגב-	Βιβλ-	BIBLI
לית,	ας,	AC
המטרו-	ματρώ-	MATΡΩ
גה.	νης.	NHC

מקום קבועה של הנפטרת סומן בשתי כתובות: האחת פונה אל הנפטרת עצמה בלשון עידוד ונחמה אגב רמזו לגילה ומעמדה ציון מקום מוצאה, והשנייה, שהיא ציון הקבר, פותחת בתיבתpsi. על שם אותה של תיבת זוakan אחר-כך. ברי, שתי הכתובות נכתבו מיד לאחר הקבורה ולאחר שתממו את הקבר. הכתובת מס' 202 היא כתובת-פרידת שבת המלווה את הנפטרת למנוחתה נפרדים ממנה בלשון-אלא, וסוסטאמו*αισιούς* (התנמי, אין אדם בן-אלמוות). גם בכתבota זו באו פרטם*αισιούς* על הנפטרת, האתניון וציון גילה. שני הפרטים הללו נשנים גם בכתבota מס' 203, אלא שם הם באים בסדר אחר. שם של הנפטרת יש בו בנותן עניין. הוא שמה של המוסה הראשית, הנזכר בחרוז 79 המפורסם של התיאוגוניה להיסודות. שם היא נמנית באחרונה, בסוף האקاطalog של תשע המוסות, בזו הלשון: *Καλλιόπης ουασέων*. מכאן מופיע השם קאליוופי כתוב בלמד"א אחת, ואילו אצל היסודות הוא בא בלמד"א כפולה, והוא הכתוב הנכון בזוניות. לא מצאתי בשום מקום אחר, לא בארץ-ישראל ולא מחוץ לה, בת-ישראל שכך שמה, אלא אם כן השם בא במקורות שנעלמו ממוני. מכל מקום ידוע, שהיהודי פיניקיה מיונים היו ביותר, ומעידים על כך כמה מאמראים בתלמוד, ולפיכך אין תימה שבנותיהם היו נקראות גם בשם קאליוופי. בכתבota מס' 202 הוסיף על השם את התואר מטרונה, שבקتابות מס' 203 הוא בא בדרך הטעמה בסוף. מכאן אנו למדים, שהתואר מטרונה אינו בא לסמן את גילת בלבד של המנוחה, אלא גם את מעמדה המכובד בחברה. מלא רומיות זו לא מצאה

את דרכה אל אוצר הלשון היוונית הספרותית²⁾. בתלמוד שכיחה היא ביותר ככינוי לאשת הקיסר או לאשתו של ראש הפלוריבינקיה או לאשה מכובדת בכלל. ניכר, שתואר זה חשוב הוא בענייני קרובייה של הנפטרת, שכן לא ויתרו עליו גם בכתובות מס' 203. שבאה רק לסמן את מקום הקבר. וראוי לציין, שהגנטיוווס של התואר מטרונגה בא כהלותו — בסתופית צע, מכל מקום המלא מטרונגה הבאה כאן בלשונם היוונית של יהודי בית-שערים. אם מנשי הכתובות היו אנשי הכתובות — או בלשונם של יهודי בית-שערים. אם מנשי הכתובות היו אנשי "חברה קדישא" של המקום — משמשת כאן במשמעות הרגילה בספרות הרומיות מימי הר依ופובליקה עד לימי הקיסרות ועד בכלל, לומר היא משמשת כתואר של כבוד³⁾.

נוסח הפרידה שבכתובות מס' 202, הוא הנוסח הרגיל בכתובות הקברים שבבית-שערים: οὐδέποτε ἀθάνατος..., והשם בא כאן אחר הציווי⁴⁾. באותו מערכה מס' 12, באולם ב', חדר VII, נמצא קבוצת קברים וכתחובות, השיכים כולם למשפחה אחת מכובדת מאנטוקיה. בחדר זה ישנה קבוצה, והוא מוטמן בכתובה מיוחדת (מס' 207). הרשות על הקיר מימין לקשת שבמעבר מחלון III לחדר VII. הכתובת שיכת לחדר VII על כל הקברים שבו. היא בת 4 שורות גובהה 25.5 ס"מ, אורכה 52 ס"מ, גובה האותיות 3–6.5. וזו לשונה:

2) במילונו של Liddell, Scott, Jones *Athenian Monuments* אינה נזכרת. אמנים השם הפרטיא חדר להruk האונומאטטיון היווני (עי'. למשל, A. Mon. As. Min. Antiqua III, 262; Pape-Benseler. s. v. τάφος). על שימושו בשם היהודי בא"י השווה מאמרי: נמצא תכופות בכתובות (עי. v. τάφος). שנה י"ג עמ' 87–88. אין להעלות על הדעת שכתובותנו לכתובות-העמוד היהודית מأشكולון, תרביץ, שנה י"ג עמ' 87–88. אין הדבר על הדעת שכתובותנו הוא בא בשם פרטיא. אמנים הכתובת מס' 202 אינה מוציאה פירוש זה, שהרי שם בא השם מטרונגה אחר השם הפרטיא הראשוני, ויכול להיות שהוא שם פרטיא שני של הנפטרת, אבל מתוך הכתובת מס' 203 וסדר המלים בה ברור. שאין תיבת זו אלא תואר.

3) לשימושה של המלא מטרונגה בתלמוד השווה S. Lieberman, *Greek in Jewish Palestine*, p. 39 sq.

4) סדר זה של חלקי הנוסח נמצא בכתובות ב"ש מס' 75; 185. התיבה οὐδέποτε באה שמ 10 פעמים: ארבע פעמים בטוף הכתובת (מס' 28; 48; 49; 51), חמיש פעמים בראשה (75; 78/8; 127; 145; 186), פעם באמצעיתה (מס' 35). בא"י נמצא המלא οὐδέποτε θάνατος בכתובה יהודית מאפור, לוניה (ספר היישוב א', עמ' 7. עי' גם המילים, οὐδέποτε, ἀθάνατος, Ιούστας, θάνατος, עמ' 6).

הכתובה מס' 207 (לוח ז, 2)

התרגום לעברית:	התעתיק:
אפסיס	ἀψίς
של אידיסיוס,	Αἰδεσίου
ראש מועצת הוקנים,	γερουσιάρχου
איש אנטיווכיה.	Ἄντιοχέως

בראש הכתובה באהו אותה תיבת שבה פותחת גם הכתובה מס' 203: ἀψίς = אפסיס. שם פירושה מקרר אחד והකבר שמתחתיו, שהרי הכוונה שם לקבירה של קאליופי. ואילו כאן מקומה של הכתובה דיו להעיר, שהוא מכוונת לחדר כולו על כל הקברים שבו, כפי שיתברר מן הכתובה 208. ניכר שאיידיסוס זה הוא ראש המשפחה, וכל בני המשפחה קבורים בחדר זה.—השם Αἰδέσιος σכיח בעולם היווני. איש שמו כך, שנולד בקדוקיה, הוא פילוסוף ניאואפלטוני שלימד בפרגמון באמצעות המאה הד' לסח"נ⁵; אף ידוע לנו מכתביו ליבאניאוס⁶ אדם בשם אידיסוס, שהיה ריטור באשקלון, וכנראה ישב בקתידרה של ליבאניאוס באנטיווכיה לפני זינוביוס מאלופסה—איסעטס. היא חלוצה שבנגב. הרישום זה היה הנוגג במאה הרבעית בסוריה ובארץ־ישראל.—וועודו עזען: ברוי שהכוונה ל־טוטו אידיסוס. EI הוא תשליב במקום CEI. תשליב זה נשנה עוד פעמיים בכתובות של בית־שערם שנתגלו בעונת־חפירה זו, והיינו, בכתובה מס' 229 כתוב EYEBIC, והכוונה: (E = CE) EYCEBIC, ובכתובה מס' 225 כתוב OEPIANTILAMENOC. והכוונה: -αιανταιλαμενος. ועי' להלן.

אידיסוס נקרא בשורה 4 של הכתובה: Ἀντιοχέως⁷, היינו איש אנטיווכיה. האתניון כאן מודיענו לא רק את מקום מוצאו של האיש, שמשם הובא לבית־שערם לקבורה, אלא גם את העיר שבה שימש בתפקידו הנכבד בקהילה. מועטות ידיעותינו על ראשי מועצות הוקנים של היהודים בקיסרות הרומאית ועריה. אין ספק שהיו קהילות יהודיות מרובות ברומי, ולכל אחת מהן ממשלה, וכפי הנראה גם ראש לו (אנטוקיאוסקופיג')⁸. ומסתבר

(6) את תולדות חיו מספר אונאנפיאס, עמ' 161. עי' פאולו־ויסובקה ערך (כרך I, וע' 98), המאמר של פרוידנטיאל.

(7) עי' ליבאניאוס (מהדורות פרטראר). כרך I, III; 15, 289, 282.

(8) החומר על הצעיר נאסף עי' Schürer⁴, Gesch. d. Jüd. Volkes

I. B. Frey, C. I. J. Vol. I, p. LXXXV sq., וכן III, p. 84 sq.

שלא כן היה בסוריה. מותך הכתובה מאפאמיה שבسورיה⁸ יוצאה ברור, שבאותו זמן היו בעיר זו כמה בתים-כנסיות עם כמה ראשי בתים-כנסיות, אבל גירוד סיארכיס, ראש מועצת הוקנים, לא היה בה אלא אחד בלבד. מתkowski על הדעת, שבענין ה"גירושימה" וראשה קיימ היה באנטוכיה עיר-הבריה של סוריה אותו סדר שנודע לנו מאפאמיה. ה"גירושימה" וראשה היו מוסד משותף לכל הקהילות היהודיות שבעיר, ובמועדצת הוקנים ישבו שליחיהם של כל בתים-כנסיות, וחברי המועצה וראשה היו נבחרים מתוך כל יהודי העיר. יש מקום לשער, שהוא אידסוס היה בן למשפחה מכובדת וחשובה מאוד. כתבי הכתובה לא ראו להזכיר את שם אביו, לפי שאידסוס עצמו היה ידוע ומפורסם בקרב היהודי עירו מכוח משרתו הרמה ולא היה צריך לצרף לשם את הפטרוניימון.

הכתובה 207 הנ"ל היא כנראה הכתובה המצינית את ה"אפסיס" שלו, ולפיכך קבועה מחוץ לחדר זה, שבו מצא את מנוחתו האחרונה בקבר שבמקרר 3. מעל לקברו, על הקיר המזרחי של המקרר 3, באה הכתובה מס' 209, החורתה ומשווה בצבע אדום. כתובות זו אין בה אלא שמו של המת, וברור תפקידה לזהות את מקום קבורתו.

הכתובה מס' 209

אורך הכתובה 32.5 ס"מ, גובהה 4–4.5 ס"מ, והוא גם שיעור גובהן של האותיות. וזה לשונה:

אלמְסָסִיכ

AIDECIC

צורת השם אידסיס, במקום אידסוס, בדומה לתעתיק הנוגג בשמות פרטיים בתלמוד, המחליף את הסופית-יות ב"יס".
שתי הכתבות הנ"ל מתפרשות בבירור יתר על-ידי הכתובה מס' 208, החורתה חריתה עמוקה בסלע ומשווה בצבע אדום. מקומה על המזוזה הימנית של קשת המעבר מהדר III לחדר זה.

הכתובה מס' 208 (לוח ח, א)

אורכה 47 ס"מ, גובהה 35.5 ס"מ, גובה האותיות 3.5 עד 7 ס"מ.
זהו לשונה:

⁸ עי' במאמרי לתולדות טבריה, מחקר אפייגרפי, בספר יהוחנן לוי, תש"ט, עמ' 215 ואילך.

התרגום :	התעתיק :	
יש בתחום הא-	עֲלֵי תְּרָאָם-	EICIN EN TH A
פסיס קברים	ψύλμι αρχηπά-	ΨΙΔΙΚΡ ΗΠΙ
שישה (ו(המ)	δέξ εξ ο	ΔΕCE Ξς
שיכיר	διαφέρου-	ΔΙΑΦΕΡΟΥ
ים לאידיסיוס.	σαι Αἰδεσίωφ	CAI AIΔECIΩ

נוסח הכתובת הזאת יחיד הוא בבית-شعرים, ואין לו חבר בכל אוצר הכתובות שנמצאו שם עד עתה. זה מעין מסמך המאשר, שאפסיס זו קניינו של אידיסיוס-היא, והוא מונה מספר לקבירים שבתוך האפסיס. מנין הקברים נשנה פעמיים, פעם בשמו המפורש של המספר ופעם בסימנו של אותו מספר. שם הבעלים ומניין הקברים סימנים מספיקים הם לזיהוי האפסיס. תוארו של אידיסיוס (גירוסיארכיס) אינו נזכר כאן, לפי שהוא כבר ידוע לנו מן הכתובת מס' 207, הרשותה כאילו במבוא החדר. מתוכנה של הכתובת מס' 208 מתפרשת בודאות גמורה משמעותה של התיבה "אפסיס" כאן. בכתובת מס' 203 הוראתה של התיבה "אפסיס" קבר ומקמר. ואילו כאן ברור שפירושה החדרitz כולם על שפת קבוריו. — אף התיבה *αἴτημα* יש בה חידוש. בכל 11 מערכות-הקבירים שנחשפו בבית-شعرים בחפירות הקודמות לא מצינו תיבה זו, ובקר או מקום-קבורה צוין בשם *πόσος* (בכתובות מס' 14, 37). או בשמות *αὐτῆμαν* (מס' 12), *πόσον* (מס' 65, 149), *πόσημαν* (מס' 78). מתוך שנמצאו בכל מקמר, ובמקמר מס' 2 ארבעה קברים, נמצאו למדים *στόχημα* פירושה בחדק אחד (בכל מקמר, ובמקמר מס' 2 ארבעה קברים), נמצאו למדים *στόχημα* פירושה קבר אחד. ומתווך הדגשת בעלותו של אידיסיוס על כל ששת הקברים אנו למדים,

9) במילון Liddell, Scott, Jones באה המלה *ζήγρος* בהוראת נעל, יסוד, ואין אנו מוצאים אותה במשמעות זו של קבר בשום מקום, חז"ן מאבריפידט, פולני, 547, שבא שם הדיבור על יסוד הקבר (...ζήδ' ζήγρος αν' οὔ συμβίσια). אבל אין כאן ראייה שתיתיחס ליסודות של קבר דוקא, ואפשר שפירושה "יסוד" טהט. ואט כן הרהיב באה בכתובת מס' 208 בהוראה חדשה, שאין לה עדות ממשום מקור ספרתי יווני היודיע לנו. אלא שם אין ראייה לדבר, יש זכר לו, והינו בקידושין ע', ע"א שנאמר שם: "אמר ליה יתריב מר אקריפיטה, אמר ליהומי סני ליה למיר ספצל כדאמור רבנן או אסתוה כדאמרי אינשי" — אמר לו: ישב אドוני על קrifita, אמר לו: כלום שנוא על אדוני לאמור ספצל כמו שאמרו חכמים או אסתוה כמו שאנורדים הביריות), והשוו' גם מועד קתן י', ע"ב: למבני אקריפיטה על מאמרי חול"ל אלה, שבאה בהם מלה המקובלה כנראה למלה *ζήγρος* שבכתובתנו, העירני תלמידי הרב שמשון רונטאל, ואני מודה לו על כך).

187. ՀԱՅԼ. ՏԵ ԹԻ ՀՀԱՐԵՎ ԿԱՆԵՐԻ ԽՄԱՐԻ ՀԵ, ԹԻ ՏԵ, 189.

OC 50 16
LN 78- 22-
MA :Pengus MA- : 252745: 25-

፳፻፲፭ ዘመን ፭፻፯፻፭ ፭፻፯፻፭ ፭፻፯፻፭ ፭፻፯፻፭ ፭፻፯፻፭ ፭፻፯፻፭

211 . 02 1125

ХСІ : Рангун
ХСІ : Нью-Харб

61 5 Q. 2. 111 4015.

210 . 02 1125

הינו מאגנוס, הוא השם הרומי מאגנוס, וכך הוא בא בסופית יוונית. שם זה בצורת נקבה כבר נמצא קודם-לכן בבית-שערום בכתבות מס' 110, שזו לשונה: Ma-^{אַתָּה} מאגינה Mágyna γλοσοκόμφ (= מגנה ב글וסקמא שוכבת⁽¹¹⁾). גם השם- Ma-^{אַתָּה}, שהוא ערך הפלגה של מאגנה, נמצא בכתבות של בית-שערום⁽¹²⁾. ועוד כתובות שלישיית על דופן המקרר מס' 2. היא הכתובת מס' 212 השיכת לקבר הרביעי והאחרון שמאלה. אף היא חרוטה ומשוחה בצעע אדום.

הכתובת מס' 212

גובהה 8.5 ס"מ, אורכה 14.5—14 ס"מ; גובה האותיות 4.5—3.5 ס"מ, זוו לשונה:

KYRI	בנתק:	קִירֵי-	קִירֵי-	ובתעתיק:
ΛΛΑ		אַתָּה	אַתָּה	

כלומר קירילה. השם אינו חדש בבית-שערום. בכתבות מס' 168 הוא בא בעברית: קרלייס, ובכתבות מס' 172 נאמר: ק[ר]לייס [אַתָּה]. ההשלמה נראית ודאית. אף נמצא השם Kuqállós פעמיים בכתבות יהודיות של של יפו⁽¹³⁾. מכל מקום יודעים אנו עכשו את שמותיהם של ארבעה נפטרים, שמצוואו את מנוחתם בחדר עז, ואלה הם: אידסוס עצמו במקרר מס' 3, והיסכוס, מאגנוס וקירילה במקרר 2, ורק שמותיהם של שניים חסרים. לפיו מנהגי הקבורה בבית-שערום, שאוטם למדנו משאר מערכות-קברים⁽¹⁴⁾, יש לשער, שסדר הקברים היה כך: בעל ה"אפסיס" קיבר לעצמו במקרר מס' 1, ובנראה גם אשתו, שמה נעלם מאותנו, נקברה כנגדו במקרר 1. מסתבר, שלושת המתים שמצוואו את שמותיהם בכתבות על דופן המקרר מס' 2, הם ילדיו של אידסוס, ואף הרביעי הוא כנראה ילדו, שמו לא הגיע אלינו. הוא קבור בקבר הראשון מצד שמאל.

יש ליתן את הדעת על כך, שאלומ זוה (מס' ב') לא נמדד כלו למשפחה אחת או לבית-אב אחד או לראש בית-אב אחד, אלא נמדד החדרים שבו חדר למשפחה, חדר למשפחה; ולפיכך אין אנו מוצאים כאן על

(11) פרטמיה ב"ידעות" ח, עמ' 93 וAIL.

(12) עי' מס' 144: Maξίμα ή Caqá Maξίμα: Caqá Maξίμα.

(13) השווה ספר היישוב א', יפו מס' 16 (עמ' 82), ומס' 27 (עמ' 83).

(14) בספר: בית-שערום ב' יתררו דברים אלה בפרוטרוט.

המשמעות של פתח האולם את שמו של בעל האולם, כדבר שראינו בכמה וכמה אולמות-קברים בבית-שערים, ואולם א' של מערכת 13 בכללם.

לבסוף כדי שנביא עוד כתובות אחת מן הכתובות שנתגלו בחפירה الأخيرة בבית-שערים, היא הכתובת מס' 225. כתובות זו נמצאה במערכת הקברים מס' 13, אולם א', חדר II, מעל לקשת המקמר 1 מצד ימין. תחילתה מעל לאמצעיתה של הקשת, ומשם היא יורדת והולכת לצד הימני של גב הקשת. הכתובת ערכוה בשלוש שורות, ורק השורה הראשונה מתחילה באמצעיתה של הקשת, אותו חלק של הכתובת, הנטיי יותר לצד ימין והעורך בשלוש שורות, אותן יוציאו קטנות וצפיפות יותר מן האותיות שבחלק השורה הראשונה הפונה כנגד האמצע (עי' בלוח ח/2). הכתובת חריטה עמוקה ומשוחה בצעב אדום. אורכה של השורה 1 הוא 146 ס"מ, של השורה 2—2 ס"מ, של השורה 3—28 ס"מ. גובהה של הכתובת במקום שהוא 57.5 ס"מ, גובהה של הכתובת במקום שהוא 2.5 עד 6 ס"מ.

הכתובת מס' 225 (לוח ח/2)

OCEANMET AΩHTAYTHNOEΠANTIAAME NOC
ΖΩΠΟΙΗCETOYCNEKPOYC
AYTOCKPINE.

ובתעתיק:

δές ἔλαν μεταθῆ ταύτην δές ἐπαντιλάμενος
ζωποιήσε (=ζωοποιήσει) τοὺς νεκρούς
αὐτὸς (=αρχείας) :
ובתרגם עברי:

כל מי שישנה את מקומה של זו (כלומר של הנפטרת הקבורה בה), המקיים
ומחייב את המתים,

הוא עצמו ישפט (אותו)

הכתובת היא מסוג הכתובות, הבאות להזכיר את בני-האדם שלא
 הגיעו במתים ולא יפריעו את מנוחתם, ואם לא ישמעו ייונשו מן השמיים.
מן הכתובות הללו נתגלו בבית-שערים כמה וכמה נוסחאות, מהן פשוטות
יותר ומפורטות יותר¹⁵). ואילו הנוסח של כתובות זו אין לו חבר לא בכתובות

(15) מן הכתובות שמדובר זה עיין ביחס הכתובות העבריות מס' 197 ו-199, שהובאו
במאמרנו של ד"ר אביגד לעיל עמ' 15 ועי' גם לוח ג'.

שנמצאו עד עכשו בבית-השערים ואף לא בכתובות אחרות שבארץ-ישראל. קוודם-כל יש בה בכתבota זו עדות ברורה. שהאמונה בתחיית המתים מקובלת היהת בקרב היהודים שבאותה תקופה, שבו מביאים את מתייהם לקבורה בבית-השערים¹⁶).

לענין הקריאה של אותה כתובות יש להעיר, שגם כאן נזקק הכותב לאותו תשליב שמצוינוו בכתבota מס' 207 (עי' לעיל עמ' 35). OE ΟΕΠΑΝΤΙΑΑΜΕΝΟC יש לקוראו: Επαντιλάμενος (Επαντιλάμενος) הוא משפט-מושא המשלים את הנושא של המשפט הראשי, שהוא הפועל מזאת הכתובת יש להעיר, משפט-הזיקה שהכתובת פותחת בו הוא משפט-מושא המשלים את הנושא של המשפט הראשי, הוא הפועל מזאת הכתובת יש להעיר, משפט-הזיקה הוא-ζω (=Αρινεις אטוס, αύτός אטוייס, αύτός אטוייס), כולם ה' עצמו. השkol נגנד וצ'אן. מבנה המשפט הוא מבנהו של משפט-תנאי והקוניקטיווס הוא במקומו. היהודי שחבר בכתבota אינדיפיניטית) במקומות אָן δέσταις δέάν, השkol נגנד וצ'אן. מבנה המשפט הוא מבנהו של משפט-תנאי והקוניקטיווס הוא במקומו. הירושה סתמית זו, אין לו להתחביב במידת ידיעתו בתורת התחביר של הלשון היוונית. כוונתו של מבנה זה היא על דרך ההכללה ולמעשים העשויים לבוא ולהישנות בעtid.—הפועל μεταθήμ משמש באותה משמעות ב-¹⁷διआתगמה Καισαρος המפורסם מארץ-ישראל—לדעתי, אין ראייה שהוא בא מנצרת דוקא—שהוא מתוקפת הקיסרים הראשונים. ובו בקש אחד הקיסרים להגן על הקברים על ידי הטלת עונש קשה על מחלליهم. שם נאמר: μοι τάφους τε οίτινες εἰς θρησκείαν προγόνων ἐποίησαν ή τέκνων ή οἰκείων, τούτους μένειν ἀμετακεινήτους τὸν αἰῶνα. Εάν δέ τις ἐπιδέξῃ τινα ή καταλευκότα ή ἀλλω τινὶ τρόπῳ τοὺς κεκηδευμένους ἔξερριψφότα ή εἰς ἑτέρους τόπους δώλω πονηρῷ μετατεθεικότα ἐπ' ἀδικίᾳ τῇ τῶν κεκηδευμένων ή κατόχους ή λίθους μετατεθεικότα κατὰ τοῦ τοιούτου αριτήριον ἐγὼ κελέω ובענש. ובתרגום עברי: "ונכון הדבר בענייני שהיוו קיימים ועומדים ועתניאסלאו."

(16) דנתי על בעיות אמונה זו בכתב-השערים במאמרי: חי עולם בכתב-השערים, בספר חוכרן לא. גולאך, וש. קלין עמ' 187–200.

(17) גם לטעודה זו רמותי במאמרי הנזכר בהערה הקודמת, עמ' 191, כתובות זו נרפסה גם בס' 13 Suppl. Epigr. Graecum VIII, p. 4 sq. no. 13. שם גם הובאה רשימה שלמה של הספרות הדנה בתה. אף נרפסה הכתובת ע"י Louis Robert, Collection Froehner I, Inscriptions grecques no. 70

לפולם הקברים והציוינים אשר עשה כל אדם לפולחן המתים, ההורים או הילדים או בני-הבית. ואם ימסור מישחו אדם שחרס (את הקברים) או שהוציאה באופן מן האופנים את הקברים והשליכם או העבירו למקום אחר את אבני הזוכרון או את רעה לגורום עלבון לקברים או העבירו למקום אחר את אבני הזוכרון או את האבניים (כלומר את אבני הקבר), הנני גוזר שייעשה לו כמשפט זהה וככז'». ראיינו שבונוסח התעודה הקיסרית נשנה פעםיים הפועל ותפקידו נעלם, הבא בכתובתנו. ומכאן אנו למדים שהיהודי שחיבר את הכתובת משתמש בניבים המקובלים בעולם היווני הכללי, ואף בלשכתו של הקיסר, ואין בלשונו היוונית שום סמן ייחודי המעידים על מוצאו היהודי או על זיקתו לתרבות היהודית. — *ענץ'אא'*: הכוונה לאשה שנקברה באחד משני הקברים שבמקרר זה, והיינו בקשר שמאידך ימין. שמות הנפטרים לא נשתרמו. יש מקום לשער, CATOPNEΙΑΟC, שהנפטרת שנטמנה בקשר זה היא אשתו של אותו איש 222, שהמו חוק על משקוף האולם הזה, והוא נזכר גם בכתובת מס' 223, שצילומה בא בדרך מקרה בלוח ח' 2 בצד צילומה של הכתובת הנידונה כאן. הכתובת הייתה הרשות על אבן-כיסוי אחת, שנמצאה על הרצפה ליד המקרר 1 שעליו חרוטה הכתובת מס' 225, אפשר גם היא שייכת לאותו מקרר, ומסתבר שכאן נקברו האיש סאטורנילוס ואשתו בשני הקברים הנמצאים זה ליד זה (18). הנוסח המשונה של הכתובת יש בו יד להשרה, שהנפטרת הייתה אשה חשובה, ואף דבר זה שסאטורנילוס קנה לו את אולם-הקבורה מעיד, שהוא היה אדם חשוב ובעל בעמיו, אלא שלימים נמסר, מסיבות לא-ידעות, כמה חדרים שבאותו אולם למשפחות אחרות.

νεκρούς έπαντι λάμενος... שם האלים לא נזכר במפורש אלא בלשון-עקבין המתאר את כוחו המקיים ממונות ומחיה את המתים. שימושו

(18) אבל אין להגייך לידי ודאות בעניין זה. בדרך כלל הוגה בBIT-TEURIM הוא, שבמקרים שהשם חוק על משקוף פתח האולם, הרינו בא להזכיר שהאלים כולו קניינו של אותו איש הוא, ועל הרוב ראש-ביבת-אב זה קבור בצד אשתו במקמר בעל שני קברים או במקמר מיוחד ועל קבר אחד, ובמקמר שכגדו קבורה אשתו. המקמר 6 וזה שכגדו קרוב לכונסת יכולים היו להיות קברים של סאטורנילוס ואשתו. אבל כיוון שאבן הכסוי עם הכתובת מס' 226 נמצא בקרבת המקמר 1, בחדר II, יש ידים לשער, סאטורנילוס זה היה קבור עם אשתו בקשר השמאלי של אותו מקרר. אלא שהראשם הכללי העולה בנו מן הכתובות של אולם זה הוא, שכן היו משפחות שונות קבורות את מתהן, בחדרים שנמכוו להן, כמו שראינו לעיל אצל משפחת אידסיטוס (עי' ע' 89). ועוד חשוב לבאר את העניין ביתר פרטיות, בשעה שאפרנס את כל הכתובות.

של המחבר בפועל *πανατέλλομαι* אגב "סינקופי" בפריפטוטיציה השניתה, מוכיח שוב על ידיעתו בלשון היוונית. פועל זה בצורת ה"מדיום", שהוא משמש כאן פועל יוצא מובהק, נמצא ביוניות הקלאסית והפוסט-קלאסית ב"אקטיבום" בלבד וכמעט לעולם בתור פועל יוצא. ואילו בצורת ה"מדיום" אין לו חבר כלל¹⁹). — צ'זסא: מתוך הקשר הדברים ברור, שהכוונה לגוף נסתר יחיד של הפועל היווני, שפירשו למינן או להחיות. הצורה הרגילה בתרגומים השבעים היא דוקוא *ζωαποιέω* ולא *ζωαποιέω*, כצורתו בכתובתנו, שנתוכווצה בה צמד הקולות ס.ו. וכן היא רגילה בברית החדשה. במושעות זו שהוא בא בכתובתנו אנו מוצאים אותו פועל בתרי השבעים למלכ' ב' ה', ז': האלים אני להמית ולהחיות — *θανατῶσαι* τοῦ θεός ἔγὼ וְהַיְתִּי, וגם לנצח ט.ו': אתה מהיה את כלם — *ζωοποιεῖς* σὺ *ζωαποιέας*. אבל לא מזאתי בשבעים את הפועל הזה בזיקה ל-*νεκροί-* πάντα. אבל לא מזאתי בשבעים את הפועל הזה בזיקה ל-*νεκροί-* πάντא כל הכתובת ואוצר לשונה יש בהם קרבה מיוחדת ומופלאה לפסוק שבבשורות יוחנן ה', כ"א: καὶ γὰρ ὁ πατὴρ ἔγείρει τὸν *νεκρούς* καὶ *ζωοποιεῖ*, οὗτος οὖς θέλει *ζωαποιέα*. οὐδὲ γὰρ ὁ *υἱός* οὗς θέλει *ζωαποιέα*. ובדרגום עברי: כיcab אשר יער ויחיה את המתים, אף הבן ימיה את אשר יחפץ, כי האב לא ישפט איש, כי אם וכו'. גם האוירה הרעונית וגם הלשונות דומיים כאן ובאן. במקום הפועל-*ἀπαντάτελλομαι* שבכתובתנו בא אצל יוחנן הפועל *τιγείρει*, שהוא כמעט שווה לפועל הואガם בהוראתנו. אף הלשון נאזרנעם באתיור פועלות האלים אגב תחיתת המתים ביום הדין, הרicho שכיח בתרגומים השבעים, ורעין זה ידוע לכל היהודי. כן נאמר בבראש' ל"א, נ"ג: אלהי אברהם ואלהי נחור ישבטו בינוינו. והע' מתרגמים שם: *Ἄβρααμ καὶ Ναχώρ αἰρένεται* אבְרָהָם וְנָחוֹר αֲרֵנֶתαι *Abrāām* καὶ *Nachōr* *αἴρεται*²⁰). ולשון הטעמה נאזרנעם בא בכתובתנו, נמצא אף *ἡ μέσον*.

¹⁹⁾ יצאו מכלל זה רק Eur. Phoen. 105 ו- Cyn. 2.97. המונח *activum* במשמעותו של עמוד, כמו שמייא, Liddell, Scott, Jones Aesch., Agam. 27 (Οἰ 8, 28) קלייטאמיניסטריה אמרת על עצמה אגדת פיניאדרוס (χρόνος ἐπαντέλλων ὁ αὐτίδι). בברית החדשה לא מזכיר פעול זה, וכן לא מזכיר אותו בתרגום השבעים. אמן ושותה בתרגום השבעים גם כפועל יוציא וגם פירושו כפועל עמוד, וכן בברית החדשה. *medium* אין בו אלא כואן ולא כאן.

²⁰) והשווה עוד איווב ל"ג', ד': סנהלת ז' ג"ב.

(21) השווה גם דברים ל'ב, ל'ז (αριστεῖς κύνοιος τὸν λαὸν αὐτοῦ)

לענין זmanın של הכתובות האלה מэн הצורך לדון על כל מערכת ממערכות-הכבדים בפני עצמה, ושמא אפיילו על כל אולם בפני עצמו, ועתים אפיילו על כל חדרמן החדרים בפני עצם. והרי דבר זה לא יתכן כשהධין מוצמצם בבחירה מועט של כתובות. לפיכך נסתפק כאן בהערה כללית, שהכתובות המבואות לעיל הולמות את תקופת המאה השלישית וחציה הראשון של המאה הרביעית. ועוד דיבור אחד על מוצאים הגיאוגרافي של הנפטרים הקבורים במערכות

12-13. בדומה וכמה מן הכתובות נזכרו המקומות שם שם הובאו הנפטרים, ואלה הם: גבל-ביבלו (בכתובות מס' 202-203), אנטוכיה בירת סוריה (הכתובת מס' 207, צור (מס' 213). יHAMOR (ע"י מס' 204-206, שבנה נזכר האתניקון - IAMOY-PITHC=Aיש יHAMOR). עיר זו שכנתם שלושים קילומטר מזרחית מצידון. בחדר-קבורה אחד שנכנסים לתוכו דרך פרצה באחד המקמרים שבאולם'A של מערכת 13, רשום השם ΦΑΙΝΗΣΙΟC=Phaene=Φαίνησιος, כלומר יוסף איש מדמשק. כל המקומות הנזכרים בכתובות של מערכת הנקברים 12 ו-13 הם ערי פיניקיה וسورיה, ומתברר שהמתים משתי ארצות אלה נקברו יחד. ומכאן ידים להשערה, שביתת-העלמין הגדול של עם ישראל בבתי-שערים מחולק היה לפי תפוצות הגולה, כל גולה וחלקתה. דבר זה נתחדש לנו עם החפירות האחרונות בבית-שערים.